

ELENISMUL ȘI CULTURA CREȘTINĂ

Ioan F. POP*

THE HELLENISM AND THE CHRISTIAN CULTURE

Abstract

Even in the apostles time, a first Hellenistic faze of the Christianity could be noticed as perceivable in the structure of The New Testament. The relationship between the evangelical teaching and Philosophy would be beneficial for the both ways of approaching the Man and the sense of his life. The impact between the Hellenism and the Judaism would lead, in the Christianity, to an abstract vision upon the divinity, to the attempt of its conceptualization. Between the two worlds, Hellenistic and Christian, a phenomenon of osmosis, of interchanging ideas and mentalities, is produced. They reach the so called „Christian Hellenism”. The Christianization of the Greek world could not be achieved without a certain contamination with some of its characteristics. By means of the Greek influence, the Christianity manages to „de-countrify” by itself, not being an ordinary denomination in the Jewish environment anymore. It could even be stated that the success of the early Christianity is due to its capacity of adjusting to the Greek culture, as well. The way it managed to take advantage of this culture as of a sheer vehicle of ideas, led to the formation of the conceptually-terminological structure.

Key words: Hellenism, Christianity, Greek, Jewish, Culture.

Cu toate că există unele păreri care înclină să considere religia și cultura ca fiind două forme distincte al spiritului uman, evoluând oarecum tangențial, în cele din urmă ele se condiționează și potențează reciproc. Între ele s-au creat și se dezvoltă multiple legături și raporturi care, în perspectivă diacronică, duc la influențe reciproce și la biunivoce adaptări, la sincronisme care pot modifica însăși esența spiritualității umane. După cum religia nu trebuie privită nici ca fiind subordonată *de facto* conceptului mai larg de civilizație. Natura raportului lor oscilează în funcție de contextul istoric în care evoluează, în funcție de capacitățile omului de a se deschide spre sinele său *lărgit*, spre celălalt, dar mai ales spre transcendentalitate. Predominanța unor elemente ale acestui raport reprezintă chipuri ale *umanului* sedimentate pe oglinda temporalității.

Perioada elenistică a cunoscut și ea ample dezvoltări nu doar în domeniul științelor naturii și matematicii, ci și în filosofie. Tot acum se întemeiază școlile epicureică și stoică, precum și doctrina scepticismului. Filosofia cunoaște un serios avânt, deși nu mai are *înălțimea* celei a lui Platon și Aristotel. În ceea ce privește raportul dintre cultura elenistică și creștinism, trebuie subliniat că prima a exercitat o influență semnificativă asupra gândirii

și doctrinei creștine¹. În unele date ale sale, creștinismul nu este decât o manifestare a iudaismului tardiv. (S-a spus chiar că acesta poate fi văzut și ca un fel de erezie a iudaismului). Se naște, de fapt, o mișcare iudeo-creștino-elenistică, cunoscută sub numele de „elenism”. Aceasta este legată de numele lui Ștefan și Filip. „Adeptii săi erau recrutați dintre evreii bogați și culți, educați în limba și cultura greacă”². Adeptii elenismului proveneau din spațiul citadin, din sinagogile din lumea greco-romană, fiind receptivi la cultură și predispuși la prozelitism. „Din ceea ce știm, spațiul original al mișcării lui Isus a fost depășit odată cu «eleniștii»”³. *Kerygma* creștină nu se oprește doar la limitele unui spațiu fatalmente restrâns, ci cuprinde o arie mai mare, ajutată fiind de „o lume unificată și dominată de cultura și limba greacă”⁴. Extinderea acțiunii și credinței creștine, dincolo de teritoriul Palestinei, a fost un factor determinant în dezvoltarea practicii și doctrinei acesteia. În evoluția sa, creștinismul a primit un important ajutor din partea zestrei secolelor trecute de cultură și civilizație elenistice. Tradiția antichității clasice își găsește o nouă matcă în cadrul culturii creștine. Ca atare, „...elenizarea creștinismului ar fi pur și simplu o evidență istorică...”⁵. G. Madec va vorbi de „l'hellénisation du christianisme”.

Chiar din timpul apostolilor se poate observa o primă fază elenistică a creștinismului, perceptibilă în structura *Noului Testament*. Relația dintre învățătura evanghelică și filosofie va fi benefică pentru ambele moduri de a privi și înțelege omul, sensul vieții lui. Impactul dintre elenism și iudaism va duce, în creștinism, la determinarea unei viziuni abstractizante asupra divinității, la tentativa de conceptualizare a sa. Între cele două lumi, elenistică și creștină, se produce un fenomen de osmoză, de preluare reciprocă a unor idei și mentalități. Se ajunge, cu alte cuvinte, la „elenismul creștin”. „În ceea ce privește Scripturile iudaismului celui de al Doilea Templu și ale creștinismului care se naște, este vorba de întâlnirea cu elenismul, întâlnire pecetluită de traducerea de către cei Șaptezeci a Bibliei ebraice în limba greacă; din acest eveniment major s-a născut lungul dialog între Ierusalim și Atena, căruia îi suntem moștenitori, fie că îl acceptăm sau îl refuzăm”⁶. Creștinarea lumii grecești nu se poate face fără o anumită contaminare cu unele caracteristici ale acesteia. Cu ajutorul influenței grecești creștinismul reușește să se de-provincializeze, nemaifiind doar o sectă oarecare din mediul iudaic. „Definitiv desprins din iudaism, creștinismul se insera în elenism prin poarta pe care i-o țineau deschise religiile orientale”⁷. S-ar putea chiar afirma că succesul creștinismului primar se datorează și capacității sale acomodante la cultura greacă. Modul cum a știut să se folosească de ea ca de un veritabil vehicul ideatic a dus la formarea, cu ajutorul ei, a structurii conceptual-terminologice. „Spiritul grec a atins și determinat creștinismul încă de la nașterea sa”⁸. Limba greacă, cu sistemul său conceptual, cu puterea sa simbolică de a reflecta în cuvinte un mod complex de gândire, cu impactul său semantic, a înrăurit în mod evident gândirea și expresia creștină. Gânditorii elini au inventat un limbaj în care și-au fixat unele idei, concepții și noțiuni, limbaj care a modificat însuși evoluția ulterioară a gândirii. Unele grupuri de comunități din Ierusalim se numeau chiar *hellenistai*. „Filozofia greacă este privită atât în cadrul interpretării creștin-teologice, cât și în cadrul filozofiei, ca o treaptă premergătoare gândirii creștine apusene”⁹.

* Muzeul Memorial „Iosif Vulcan”, email: ioanfpop@gmail.com

¹ Werner Jaeger, *Cristianesimo primitivo e Paideia greca*, La Nuova Italia, Firenze, 1977, p. 2.

² *Storia del cristianesimo, Religione - Politica - Cultura* (edizione italiana a cura di Giuseppe Alberigo) volume 1- 2, Borla Citta Nuova, Roma, 2003, p. 194.

³ *Ibidem*, p. 195.

⁴ Werner Jaeger, *op. cit.*, p. 4.

⁵ Goulven Madec, *Petites études augustiniennes*, Institut d'Études Augustinienne, Paris, 1994, p. 16.

⁶ Jean-Francois Courtine, *Fenomenologie și hermeneutică a religiei, în Fenomenologie și teologie*, trad. Nicolae Ionel, Ed. Polirom, Iași, 1996, p. 21.

⁷ Albert Camus, *Eseuri*, trad. Modest Morariu, Ed. Univers, București, 1976, p. 300.

⁸ Hans von Campenhausen, *Părinții latini ai Bisericii*, 1, trad. Maria-Magdalena Anghelescu, Ed. Humanitas, București, 2005, p. 8.

⁹ Martin Heidegger, *Parmenide*, trad. Bogdan Mincă, Sorin Lavric, Ed. Humanitas, București, 2001, p. 178.

Denumirea noii secte creștine se naște într-un oraș grec din Antiohia, loc unde, de altfel, evreii elenizați inițiază primele măsuri de amploare a misiunii creștine. Unii scriitori creștini, inclusiv apostolii, au folosit, în relatările lor, modelul literaturii și filosofiei grecești. Modul de învățare și de propagare a mesajului creștin nu face decât să preia în date esențiale paideia greacă, structura specifică a acesteia. Vechile pârghii ale culturii și filosofiei grecești devin operante în contextul noii abordări creștine, cu toate că elenismul fructifica prioritar raționalitatea, pe când creștinismul face apel constant la revelație. „În ciuda originilor diferite, fundamentele și conceptele fundamentale ale ontologiei antice s-au potrivit ca o mânășă concepției creștine despre lume și concepției despre ființare ca *ens creatum*”¹⁰. Maniera și tendința protreptică de a predica învățătura creștină erau, și ele, influențate de elementele de cultură și filosofie elenistice. „În acest fel paideea antică devine instrument al celei noi”¹¹. Explicarea poemelor eline sau înțelegerea tainelor biblice necesitau același mod de abordare și prezentare. Se folosea aproape aceeași manieră lingvistică, precum și o retorică destul de asemănătoare. Cuvântul era supus la aproape aceleași solicitări de deciptare a realității lumii, a necunoscutelor acesteia. Atât pentru filosofii greci, cât și pentru creștini, cele nevăzute erau superioare lucrurilor văzute. Cu toții sperau într-o lume superioară celei reale. Cu diferența că unii puneau la baza înțelegerii lor rațiunea, iar alții credința.

În perioada începuturilor, membrii comunității creștine erau, ca origine, greci, latini și barbari. Ei au relaționat cu un ambient elenistic cu care aveau mentalități și aspirații destul de asemănătoare¹². Noutatea pe care creștinii o introduc în această lume este aceea a credinței necondiționate în Isus Cristos. Modul lor de a privi credința le-a determinat anumite caracteristici specifice ale exegezei textelor sacre, comparabile însă cu cele ale alegorezei păgâne. „În timp ce filozofii greci se întrebau ce loc să le atribuie zeilor într-o lume inteligibilă din punct de vedere filozofic, evreii găsiseră deja Dumnezeu destinat să răspundă întrebării filozofiei”¹³. Creștinismul are în comun cu lumea în care evoluează tendința de recunoaștere a unui Dumnezeu unic. Dar se și diferențiază fundamental de aceasta prin credința în Cristos, ca unic mijlocitor în relația cu Dumnezeu. Cu alte cuvinte, „am putea spune că întâlnirea culturală dintre creștinismul născând și păgânismul cultivat, simbolică Unului (Platon) și teme anagogice, cele ale urcușului spiritual spre Dumnezeu au constituit cel mai important punct de contact”¹⁴. Întâlnirea cu diversitatea cultural-elenistică a dus la transformarea creștinismului dintr-o *cale* într-o *înțelepciune*¹⁵. Interogația de tip moral propusă de creștini se va întâlni cu preocupările morale ale filosofilor păgâni, care meditau asupra acelorași chestiuni. Pe de altă parte, unele scopuri, cum ar fi cele salvifice, ale uniunii, purificării, dorite de păgâni, se regăsesc și în învățătura creștină, cu diferența că adevărata lor valoare se naște doar în relație cu Mântuitorul. „Între creștinism și cultura elenistică există deci deopotrivă elemente de opoziție și puncte de convergență, ale căror încercări de punere în formă au dat naștere primelor teologii creștine”¹⁶. Filosofii greci au crezut într-un principiu divin care stă la baza existenței lumii, principiu pe care îl numeau Logos, și care determina toate formele existenței. Acest principiu, pus în evidență de stoici, a fost anticipat în anumite date de Heraclit (la care ființa era egală cu *λόγος*-ul), apoi este pus în evidență de către Socrate. Logosul se va regăsi în concepția umano-cristică a doctrinei creștine, care este pusă în relație cu puterea creatoare a Verbului divin. M. Heidegger este de părere „că filozofia antică și-a orientat ontologia către *λόγος*, putându-

¹⁰ Idem, *Problemele fundamentale ale fenomenologiei*, trad. Bogdan Mincă, Sorin Lavric, Ed. Humanitas, București, 2006, p. 200.

¹¹ Goulven Madeg, *op. cit.*, p. 15.

¹² Ghislain Lafont, *O istorie teologică a Bisericii*, trad. Maria-Cornelia Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2003, p. 63.

¹³ Étienne Gilson, *Dumnezeu și filosofia*, trad. Alex. Moldovan, Ed. Galaxia Gutenberg, Tîrgu-Lăpuș, 2005, p. 47.

¹⁴ Ghislain Lafont, *op. cit.*, p. 64.

¹⁵ *Ibidem*, p. 65.

¹⁶ *Ibidem*, p. 66.

se astfel susține cu oarecare îndreptățire că ontologia antică este o logică a ființei¹⁷. Cel care își va fonda prioritar doctrina creștină pe teologia Logosului va fi Sf. Ioan. Păreră că filosofia greacă a rămas tributară *Vechiului Testament* se găsea, printre alții, la Iustin. După cum încă din secolul II, Aristobolus, un teolog evreu, afirma că originea înțelepciunii eline s-ar afla în *Pentateuh*.

Sf. Augustin va defini (în *De magistro*) Logosul ca fiind Verbul lui Dumnezeu, mai presus de limbajul uman. Concept care, în viziunea sa, se constituie ca bază pentru o filosofie cristologică. La fel după cum va da Unului plotinian noi deschideri și înțelesuri. El a fost receptiv la gândirea și cultura de tip elenistic, însușindu-și-le într-un mod profund. De altfel, elenismul se va face simțit în Cartagina și la Hipona. Ruptura produsă între filosofie și religie, la trecerea de la *mytos* la *logos*, este refăcută în hermeneutica augustiniană. Încă din timpul lui Plotin, filosofia, ajunsă la limitele sale, devine mai mult religie. Primele scrieri creștine vor păstra și ele, pe urmele celor grecești, forma dialogală. „Creștinismul în sine nu era o filozofie, ci doctrina esențialmente religioasă a mântuirii omului prin Cristos¹⁸. Filon din Alexandria rămâne prototipul filosofului iudeu care și-a însușit întreaga tradiție culturală grecească, precum și bogatul său vocabular¹⁹. În dezbaterile și dialogurile cu caracter religios, discursul filosofic se identifică cu cel teologic. „Pe măsură ce creștinismul se eleniza, el devenea teologic²⁰. Ca filosofie, creștinismului a fost determinat, în apariția și evoluția sa, de cosmologie, apoi de gândirea care se interesa nu numai de omul imediat, ci și de prezența divinității. Tertulian va vedea „creștinismul ca actul de lansare a unei provocări la adresa filozofiei²¹. De altfel, el îi caracteriza pe filosofi ca fiind „patriarhi ai ereticilor”. Iar creștinismul este considerat nu ca o filosofie, ci mai degrabă ca un act revelațional. Gândirea sa dubitativă culminează cu paradoxala (și aproximativă) afirmație: „credo quia absurdum²². Această expresie va face carieră în gândirea creștină, încheindu-se, într-o anumită formă, cu F. Nietzsche, S. Kierkegaard și cu alți gânditori moderni. Un răspuns indirect i-a dat (sau ar fi putut să-i dea) Sf. Augustin, prin nu mai puțin celebra sa afirmație: „credo ut inteligam”, formulată pe urmele lui Isaia. Înțelegerea transformă „absurdul” divin în normalul omenesc, în credință. Aceasta se întărește tocmai în urma imposibilității (absurdității) inițiale de a crede. *Credo quia absurdum* poate deveni pretextul lui *credo ut inteligam*. Absurditatea temperată de credință devine înțelegere. Una care crește pe măsura credinței. Pornită ca absurditate, credința sfârșește ca înțelegere umană revelată. La fel cum tot indirect credem că i-a răspuns lui Socrate, mai exact celebrului său paradox, „știi că nu știi nimic”, cu formularea: „chiar dacă nu poți ști cele mai multe dintre lucruri, știi de ce folos e să le cred²³. El transformă astfel îndoiala neștiinței în *certitudinea* credinței. A unei credințe care poate da sens chiar și neștiinței. Reformulată de Sf. Augustin, ieșirea din paradoxul socratic s-ar putea face astfel: știi că nu știi nimic, dar pot crede chiar dacă nu știi.

În perioada secolului II, filosofia era de fapt un amestec de stoicism și platonism, agrementat cu puțină logică aristotelică. Unii Părinți ai Bisericii, printre care Clement și Origen, vedeau creștinismul ca pe o doctrină ce-și elaborează propria concepție metafizică a salvării, bazată, pe de o parte, pe propriile fapte, iar, pe de altă parte, criticând unele idei

¹⁷ Martin Heidegger, *Parmenide*, p. 132.

¹⁸ Étienne Gilson, *op. cit.*, p. 52.

¹⁹ Werner Jaeger, *op. cit.*, p. 40.

²⁰ Bertrand Russell, *Istoria filosofiei occidentale*, trad. D. Stoianovici, Ed. Humanitas, București, 2005, p. 343.

²¹ Henry Chadwick, *Pensiero cristiano antico e tradizione classica*, La Nuova Italia, Firenze, 1995, p. 4.

²² De fapt, pasajul exact este următorul: „*mortuus est Dei Filius, credibile est, quia ineptum est; et sepultus revixit, certum est, quia impossibile*”. „Este de crezut că Fiul lui Dumnezeu a murit, fiindcă este absurd; și că fiind îngropat a înviat, este sigur, fiindcă este imposibil”, Tertulian, *De carne Christi*, apud Gottfried Wilhelm Leibniz, *Eseuri de teodicee*, trad. Diana Morărașu, Ingrid Ilinca, Ed. Polirom, Iași, 1997, p. 70. După cum se observă, în textul latin nu este folosit cuvântul *absurdum*, ci *ineptum*.

²³ Sf. Augustin, *De magistro*, trad. Mihai Radulescu, Constantin Noica, Ed. Humanitas, București, 2002, p. 111.

filosofice grecești²⁴. Toate aceste prime legături dintre lumea elenistică și cea creștină au fost afectate de dualismul gnostic. Acestei problematice i se vor dedica, printre alții, Clement din Alexandria și Irineu. Dintre toți teologii creștini de la începuturi, Iustin este cel mai încrezător în raportul creat între filosofia greacă și creștinism²⁵. Trecerea de la platonism la creștinism nu necesită o revizuire *de plano* a modului de a privi și înțelege lumea. Este necesară mai degrabă schimbarea unor elemente de gândire și credință, impunerea unei noi *ratio entis*. Înlăturând unele reziduuri politeiste din gândirea platoniciană, aceasta se apropie în mod semnificativ de creștinism. După Sf. Augustin, acești gânditori, doar „prin modificarea unor cuvinte și idei, ar deveni creștini”²⁶. Încă Socrate observase falsitatea unor mituri, iar moartea sa pe altarul căutării adevărului va putea constitui un model pentru martirii creștini. Iar învățătura lui Platon vorbise despre un Demiurg omnipotent. Legătura dintre filosofia platoniciană și doctrina creștină s-a făcut mai ales pe baza dialogului *Timaios*. „În felul său propriu, creștinismul s-a înstăpinit de timpuriu, prin intermediul doctrinelor iudeo-elenice, asupra filozofiei platonice, făcând astfel ca, de atunci și până azi, filozofia lui Platon, care a și fost considerat punctul culminant al filozofiei grecești, să fie percepută în lumina credinței creștine”²⁷. E.R. Dodds²⁸ va distinge trei etape mai importante care s-au manifestat în interacțiunea dintre creștinism și filosofia păgână. În primul rând, nici filosofia păgână, nici creștinismul nu erau sisteme total închise, perfect izolate. Filosofia păgână s-a orientat către o sinteză pe care Plotin o va definitiva cu un secol mai târziu, și care va fi tributară platonismului. A doua etapă este marcată de învățătura lui Origen, inițiată la Alexandria. Ea se va încheia la maturitatea sa, când publică *Contra Celsum*. A treia etapă este mult mai nuanțată și mai diversificată. Ea debutează cu persecuția lui Deciu, care reprezintă prima încercare de a anihila creștinismul, de a înlătura capii cei mai importanți ai Bisericii, încercare ce va culmina cu persecuțiile lui Dioclețian și cu cele ale lui Galeriu.

Creștinismul a rezistat și datorită neputințelor și slăbiciunilor pe care le manifestau principalii săi oponenți. Aceștia au început să devină sceptici în ceea ce privește propria lor știință, neîncrezători în puterea lor de a cunoaște în mod adevărat lumea. Motivele pentru care creștinismul a ajuns să triumfe sunt, în primul rând, cele datorate exclusivismului său, intoleranței și inflexibilității preluate în bună măsură de la evrei, refuzului său ferm de a accepta forme alternative de cult, faptului că a știut să se deschidă universal, dar a știut și să se închidă atunci când s-a simțit amenințat. Creștinismul transformă în mod radical adevărul în Adevăr. El exclude orice mod de relativizare a acestuia, instaurând un fel de intransigență a adevărului absolut. „Dumnezeul *Vechiului Testament* este un zeu ce «poruncește»: cuvântul său începe cu «să...», «să nu...». Acest «să...» este scris pe tablele legii. Dar nici un zeu al grecilor nu poruncește, ci arată și îndrumă”²⁹. Pe de altă parte, creștinismul se adresa și era accesibil tuturor, nu făcea nici un fel de discriminare socială, etnică. Ca atare, oricine putea deveni creștin. Biserica, după Sf. Augustin, „se folosește de păgâni ca material al lucrării sale, de creație spre dovada învățăturii sale, de schismatici spre dovada statorniciei sale, de iudei ca termen de comparație al frumuseții sale”³⁰. Nu în cele din urmă, în acele timpuri viața pământească era ușor demonetizată, persistând un subiacent sentiment de culpă. Doctrina vieții de apoi fusese și ea propagată de filosofii orfici. Creștinismul nu pretindea, precum neoplatonismul sau alte școli filosofice, o mare cultură. Nu se adresa restrictiv unei elite. El pretindea în primul rând credință, chiar dacă era credința unor oameni nu prea instruiți. Acesta nu s-a mărginit la propria sa lume, ci s-a adresat, după îndemnul cristic, tuturor popoarelor. Creștinismul a reușit să umanizeze

²⁴ Henry Chadwick, *op. cit.*, p. 7.

²⁵ *Ibidem*, p. 13.

²⁶ *Despre adevărata religie*, trad. Cristian Bejan, Ed. Humanitas, București, 2007, p. 43.

²⁷ Martin Heidegger, *op. cit.*, p. 178.

²⁸ *Pagani e cristiani in un' epoca di angoscia*, La Nuova Italia, Firenze, 1997, p. 102-107.

²⁹ Martin Heidegger, *op. cit.*, p. 81-82.

³⁰ *Despre adevărata religie*, p. 47.

divinul și să divinizeze umanul, să facă, prin intermediul lui Cristos, sinteza lor deplină. A căutat să facă din fiecare individ un punct și o măsură a acestei armonii umano-divine. Pe un fond persistent de neîncredere, creștinismul vine cu promisiunea senină a altei lumi, mai bună și mai dreaptă decât cea prezentă³¹. Creștinismul a reușit pentru prima dată să facă din om Dumnezeu și din Dumnezeu om. A reușit să coboare absolutul în datele limitei umane. Divinitatea se *închide* temporal în imanența (umană) pentru a putea deschide imanența înspre transcendentalitate. În comparație cu anticii păgâni, care neglijau aproape total celelalte limbi, în afară de greacă și latină, creștinismul (implicit prin Sf. Augustin), recunoaște tuturor limbilor capacitatea intelectual-sufletească de a putea primi mesajul creștin. Orașele în care s-a dezvoltat cu precădere creștinismul au fost Antiohia, Roma și Alexandria.

Creștinismul va evolua în cele două direcții ale sale, în cea latină și în cea greacă. Grecii i-au asigurat voinei umane o accentuată susținere rațională, pe când gândirea romană a promovat anumite caracteristici personale ale doctrinei creștine. Nu trebuie totuși uitat că aspectul „cu adevărat decisiv constă în faptul că atacul lumii latine împotriva a ceea ce este esențial în spațiul istoric greco-roman a avut loc sub chipul unei *preschimbări a esenței adevărului și a ființei*”³², Situație față de care nici creștinismul nu putea rămâne îndepărtat. Cultura, dar mai ales filosofia elină a iradiat în noua spiritualitate creștină, modificându-i decisiv registrul de gândire și de acțiune. „Structura gândirii teologice augustiniene este destul de legată de paradigma de gândire grecească, pe care o calchiază în întregime, dar de la care împrumută judecățile pe care va construi suprastructura”³³. Sf. Augustin face nu doar o „sinteză” între cele două moduri de a vedea și înțelege lumea, ci le oferă șansa de a evolua câțiva pași împreună pe calea transcendenței. Din contactul conceptual dintre creștinism și *corpus*-ul elenistic el va crea șansa unei raportări la noi înșine și la Creatorul nostru. Este vorba de modelul creștin. „Gândirea lui Platon a pătruns de timpuriu, odată cu Philon, cu precădere prin Augustin, aceeași gândire a fost asimilată de către interpretările și explicațiile creștin-neoplatonice”³⁴. Pentru Sf. Augustin elenismul, cu toată încărcătura sa filosofică, nu este decât un *pas* privilegiat către creștinism. Demersul său filosofico-teologic va *creștina* elenismul în măsura în care se va lăsa provocat de datele metafizice ale acestuia.

³¹ Eric R. Dodds, *op. cit.*, p. 131-132.

³² Martin Heidegger, *op. cit.*, p. 86.

³³ Marius David Cruceru, *Augustin, un amator...*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006, p. 174.

³⁴ Martin Heidegger, *op. cit.*, p. 183.